

Ενότητα 1: Διαπολιτισμικότητα

Η διαπολιτισμικότητα αποτελεί μια ιδιαίτερη έννοια, την οποία είναι απαραίτητο να προσεγγίσει κανείς με σημαίνουσα προσοχή, καθώς συνιστά μία από τις έννοιες κλειδιά στο σύγχρονο εκπαιδευτικό πεδίο (Trujillo, 2002). Μελετώντας κανείς την ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία οδηγείται με ασφάλεια στο συμπέρασμα ότι είναι δύσκολο να δοθεί ένας σαφής και κοινά αποδεκτός ορισμός της έννοιας της διαπολιτισμικότητας (Δημητριάδου, 2004), μολονότι έχουν γίνει πολλές προσπάθειες μέχρι τώρα για τον ορισμό της, αλλά καμία δεν έχει τύχει καθολικής αποδοχής από την εκπαιδευτική κοινότητα.

Πιο αναλυτικά ο Γκόβαρης (2001:14) ορίζει τη διαπολιτισμικότητα *«ως μια διαδικασία αναστοχαστικής αντίληψης και εμπειρίας του πολιτισμικού πλουραλισμού, αναγνώρισης της ετερότητας και συνεργασίας μεταξύ ατόμων διαφορετικών πολιτισμών»*, ενώ ο Trujillo (2002) την αντιλαμβάνεται ως την κριτική συμμετοχή στην επικοινωνία και στην οικειοποίηση του πολιτισμού, ο οποίος συνιστά στεγανό τμήμα του έθνους κράτους.

Σύμφωνα με τον Στατέρα (2002:155) *«Διαπολιτισμικότητα σημαίνει ότι δέχομαι και θεωρώ τα πράγματα με μια ανοχή διαφορετικών ή συναφών πολιτισμικών παραγωγών του ανθρώπου, αναγνωρίζοντας όμως ότι στους πολιτισμούς αυτούς υπάρχει αξιακή ταυτότητα (ισοτιμία πολιτισμών)»*, ενώ η προσέγγιση των Κωστούλα – Μακράκη & Μακράκη (2006) υποστηρίζει ότι η διαπολιτισμικότητα είναι δυνατό να οριστεί ως μια σειρά συμμετρικών διαλογικών διαδικασιών. Με τη βοήθεια των συμμετρικών διαλογικών διαδικασιών δημιουργούνται σχέσεις διαπολιτισμικής κατανόησης, σεβασμού και ανταλλαγής.

Από μία άλλη οπτική προσέγγιση ως διαπολιτισμικότητα ορίζεται η συνάντηση και η συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμών, ο ενεργός και ο ισότιμος διάλογος που συνεισφέρουν στο να αρθούν εκείνα τα στοιχεία, τα οποία καθιστούν διακριτούς τους πολιτισμούς. Η άρση αυτών των στοιχείων δύναται να σηματοδοτήσει σημαντικές αλλαγές στις κοινωνικά άνισες σχέσεις ανάμεσα σε ανθρώπους και ομάδες. Σε διαφορετική περίπτωση υφίσταται απλή συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων όπως εθνοτικών, θρησκευτικών κ.ά, τα οποία απομακρύνουν αντί να φέρνουν πιο κοντά τους ανθρώπους (Αλεξίου, 2008).

Επιπροσθέτως, κατά τους Zubizaretta et al (2010) η διαπολιτισμικότητα αποτελεί αλληλεπίδραση των πολιτισμών σε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο. Αυτό το είδος της πολιτισμικής αλληλεπίδρασης έχει ως στόχο τη

δημιουργία ενός παγκόσμιου πολιτισμού ή τουλάχιστον, ενός κοινού υποπολιτισμού. Το σύνολο των προηγούμενων υποδηλώνουν με ευκρίνεια και σαφήνεια την καίρια σημασία της υλοποίησης και ανάπτυξης ενός διαλόγου ανάμεσα στους διαφορετικούς πολιτισμούς. Η δυναμική αυτού του διαλόγου συνεισφέρει καταλυτικά, ώστε να αντιληφθεί κανείς το σύνολο σχεδόν των περιορισμών του κάθε πολιτισμού.

Η Von Almen (1988) στην προσπάθειά της να εννοιολογήσει επιτυχώς τον όρο «διαπολιτισμικότητα» αποδέχεται πλήρως το πραγματικό περιεχόμενο της πρόθεσης «διά» και της έννοιας «πολιτισμός». Η πρόθεση «διά» είναι στην πλήρη σημασία της συνδεδεμένη με διαδικασίες όπως η ανταλλαγή, η αλληλεγγύη και η υπέρβαση ορίων. Συγχρόνως, το συνθετικό «δια» φανερώνει στη λέξη «διαπολιτισμικότητα» τον προσανατολισμό της ως προς την έννοια της «δράσης».

Η κατανόηση της διαπολιτισμικότητας γεννιέται και ξεκινά από την κατανόηση του «Άλλου». Διαπολιτισμικότητα είναι ο συναισθηματικός δεσμός ανάμεσα στο «εγώ» και στον «Άλλο» (Liddicoat, 2007). Σκοπό της δεν αποτελεί η απλή, τυπική και επιφανειακή υπέρβαση των ορίων της γνώσης και της αναγνώρισης μίας άλλης εθνότητας, αλλά ο ουσιαστικός διάλογος. Ένας διάλογος με συγκρίσεις, κατανόηση των κοινών αξιών, διαφορετικές απόψεις κ.ά, ο οποίος θα θέτει τα θεμέλια για μια γόνιμη και εποικοδομητική συνεργασία (Zubizarreta et al, 2010).

Σύμφωνα με τον ορισμό του Μπαμπινιώτη (1998:1459) πολιτισμός είναι «*το σύνολο των υλικών και πνευματικών επιτευγμάτων ενός κοινωνικού συνόλου*» ή «*το σύνολο των υλικών και πνευματικών προϊόντων της δράσης ενός συνόλου ανθρώπων (κοινωνικού, εθνικού, θρησκευτικού κλπ) σε ορισμένη εποχή*».

Ως όρος ο πολιτισμός έχει μια στενή και μια ευρεία έννοια. Με τη στενή έννοια απευθύνεται στις υψηλές επιδόσεις συγκεκριμένων ατόμων και ομάδων όπως: η λογοτεχνία, η ποίηση, η μουσική, η τέχνη κ.ά και αποκλείει το «λαϊκό» πολιτισμό. Ο όρος πολιτισμός με την πλατιά έννοια περιλαμβάνει το σύνολο των στοιχείων που είναι αναγκαία για τον άνθρωπο, προκειμένου να προσαρμοστεί στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον και να ικανοποιήσει τις φυσικές και πνευματικές του ανάγκες (Δαμανάκης, 1989). Συνεπώς, περιλαμβάνει το σύνολο των κανόνων, των αξιών και των ερμηνευτικών σχημάτων της καθημερινής ζωής των μελών ενός κοινωνικού συνόλου (Greverus, 1987).

Παράλληλα με τον όρο κουλτούρα υπονοείται η αναγνώριση των αξιών, του τρόπου ζωής, των συμβόλων, τα οποία χρησιμοποιούν οι άνθρωποι, ατομικά αλλά

και ως ομάδες, αναφερόμενοι στις σχέσεις τους με τους άλλους ανθρώπους (Conseil de l'Europe, 1987). Επιπροσθέτως, το εννοιολογικό περιεχόμενο της λέξης κουλτούρα εγκολπώνει στο σύνολό τους τα ήθη, τα έθιμα, τις παραδόσεις, την ηθική, τη θρησκεία και γενικότερα τις συνήθειες που υιοθετεί ο άνθρωπος ως μέλος ενός κοινωνικού συνόλου (Βασιλείου & Σταματάκης, 1992).

Δεν πρέπει να παραβλέπει κανείς το γεγονός ότι ο όρος «κουλτούρα» εμφανίζεται συχνά ως συνώνυμος με τον όρο «πολιτισμός» (Μπαμπινιώτης, 1998) με αποτέλεσμα να δημιουργείται σύγχυση αναφορικά με το εννοιολογικό περιεχόμενο των δύο όρων. Αυτή η σύγχυση είναι αναγκαίο να επιλυθεί, προκειμένου να μη δημιουργούνται επιμέρους προβλήματα και παρανοήσεις στον τρόπο χρήσης τους.

Είναι συχνό φαινόμενο να συγχέονται ο όρος «πολυπολιτισμικότητα» με τον όρο «διαπολιτισμικότητα» (Βακαλιός, 1997). Η Δημητριάδου (2004) ορίζει την πολυπολιτισμικότητα ως την ύπαρξη περισσότερων της μιας ετερόκλητων ανθρώπινων κοινωνιών ή ομάδων, η οποία υπάρχει τόσα χρόνια, όσα ο άνθρωπος και είναι απόλυτα και άρρηκτα συνδεδεμένη με την ύπαρξή του. Θεωρεί δε, ότι η διαπολιτισμικότητα αποτελεί το αποτέλεσμα της συνειδητοποίησης της πολυπολιτισμικότητας.

Αντιστοίχως, τοποθετείται και ο Gundara (1986, 1997), ο οποίος θεωρεί ως χαρακτηριστικό των σύγχρονων κοινωνιών την πολυπολιτισμικότητά τους, ενώ εκφράζει την πεποίθησή του πως η διαπολιτισμικότητα αφορά την αλληλεπίδραση και την αμοιβαία συνεργασία που είναι αναγκαίο να αναπτύσσεται μεταξύ του συνόλου των λαών σε παγκόσμιο επίπεδο. Σε κάθε περίπτωση η πολυπολιτισμικότητα αποτελεί προϋπόθεση της διαπολιτισμικότητας, αλλά επ' ουδενί λόγο δεν εκπορεύεται από αυτή (Δαμανάκης, 1989).

Είναι αναντίρρητα αποδεκτό ότι οι όροι πολυπολιτισμικότητα και διαπολιτισμικότητα δεν μπορούν να θεωρηθούν ταυτόσημοι ή συνώνυμοι, καθώς η πολυπολιτισμικότητα αποτελεί το δεδομένο ορισμένων σύγχρονων κοινωνιών, ενώ η διαπολιτισμικότητα συνιστά το ζητούμενο.

Οι σημερινές κοινωνίες χαρακτηρίζονται από την πολυπολιτισμικότητα και έρχονται σε αντίθεση με τη συχνά επικρατούσα αντίληψη και επιθυμία περί αναγκαιότητας για εθνική, γλωσσική και πολιτισμική ομοιογένεια. Άλλωστε, αποτελεί κοινή παραδοχή ότι η πολυπολιτισμικότητα ως όρος αναφέρεται σε κοινωνίες, στις οποίες συνυπάρχουν διαφοροποιημένες, ενίοτε συγκρουσιακές, πολιτισμικές ταυτότητες (Μελά, 2010).

Η πολυπολιτισμικότητα αποτελεί πραγματικότητα σε κοινωνικό και εκπαιδευτικό επίπεδο και το ερώτημα που προκύπτει είναι πώς είναι εφικτό να αντιμετωπιστεί (Spinthourakis, 2007). Επιπλέον, τίθεται σε πρακτικό επίπεδο ο προβληματισμός για το πώς μπορεί να ισορροπήσει η αποδοχή, η ανοχή και το άνοιγμα στον πολιτισμικό πλουραλισμό με την ανησυχία, η οποία προκύπτει αναπόφευκτα αναφορικά με μια πιθανή αλλοίωση του παραδοσιακού τρόπου ζωής (Lestinen et al, 2004).

Ο Παπαγεωργίου από την πλευρά του υποστηρίζει ότι η πολυπολιτισμικότητα δεν απειλεί τις ιστορικοπολιτικά εξοπλισμένες και καθεστηκυίες εθνοπολιτισμικές ταυτότητες, καθώς όχι μόνο δεν επιδιώκει την εξασθένηση, αλλά αντιθέτως επιδιώκει την τόνωση των εθνοπολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων. Συνεπώς, αποσκοπεί στην ανάδειξη και προστασία του εθνοπολιτισμικού υποβάθρου της κάθε κοινότητας, καθώς του προσδίδει ιδιαίτερο νόημα και αξία. Από την άλλη ο Rockefeller διατείνεται ότι η πρόσκληση για την αναγνώριση της ίσης αξίας των διαφορετικών πολιτισμικών ενοτήτων συνιστά προσέγγιση μιας βασικής και καθολικής ανάγκης του ανθρώπου για άνευ όρων αποδοχή (Τέηλορ, 2011).

Διαφαίνεται, όμως, ότι η συνύπαρξη πολλών πολιτισμών είναι μια κατάσταση, η οποία θα συνεχίσει να υφίσταται και θα ενισχυθεί μελλοντικά, με συνέπεια να προκύπτουν ως αδήριτη ανάγκη αντίστοιχες αλλαγές στον ιδεολογικό προσανατολισμό και στους κοινωνικούς θεσμούς (Dietrich, 2006). Παρόλα αυτά η πολυπολιτισμικότητα αποτελεί τον εύκολο στόχο των συντηρητικών ιδεολογιών, καθώς εμφανίζεται αποκομμένη από το αίτημα για κοινωνική δικαιοσύνη.

Το αίτημα για κοινωνική δικαιοσύνη ενίοτε προκαλεί την έκρηξη βίας με αποτέλεσμα να συνεισφέρει ένα ακόμη ισχυρό επιχείρημα σε όσους υποστηρίζουν ότι η ιδέα της πολυπολιτισμικότητας δεν πέτυχε το σκοπό της, οπότε δημιουργείται ένα πλαίσιο διαλόγου με νέες ιδέες και πολιτικές που επιδιώκουν να προάγουν το διαπολιτισμικό διάλογο (Αράπογλου, 2013).

Η ιδέα της πολυπολιτισμικότητας αποτελεί πεδίο εφαρμογής μιας βαθύτερης και πλουσιότερης προσέγγισης της δημοκρατίας, η οποία εμφανίζεται εγκλωβισμένη σε μια ρηχή και επιπόλαιη αντίληψη πολιτισμικής πολυχρωμίας και σε ένα πιεστικό πολιτικό πρόβλημα που μακροπρόθεσμα δύναται να προκαλέσει τριγμούς στην κοινωνική σταθερότητα και στην εθνική ακεραιότητα. Εις επίρρωση της πολυπολιτισμικότητας επιτυγχάνεται ο σεβασμός βασικών ατομικών δικαιωμάτων όπως η ελευθερία της έκφρασης, οι θρησκευτικές ελευθερίες κ.ά,

αλλά όχι η επιβίωση κάθε περιφερειακής πολιτισμικής ενότητας. Παράλληλα, το κράτος δέχεται αρνητικές επιδράσεις από τις μεταβολές που παρατηρούνται στο εσωτερικό του, οι οποίες σε συνδυασμό με τις δυσοίωνες δημογραφικές εξελίξεις για τη γήρανση του πληθυσμού των κρατών δημιουργούν ένα εκρηκτικό μείγμα (Νικολάου, 2008). Παρόλα αυτά οι κίνδυνοι που ελλοχεύει το πρόβλημα της πολυπολιτισμικότητας διαφέρουν σε σχέση με εκείνους που φανταζόμαστε (Τέηλορ, 2011).

Επιπροσθέτως, υπάρχουν ερευνητές όπως οι Hohmann (1983) και Δαμανάκης (1989) που διακρίνουν την πολυπολιτισμικότητα από τη διαπολιτισμικότητα και θεωρούν ότι η πολυπολιτισμικότητα εκφράζει την παρούσα κατάσταση, ενώ η διαπολιτισμικότητα το πώς θα έπρεπε να είναι η κατάσταση. Συνεπώς, η απλή συνύπαρξη των πολιτισμών (πολιτισμικός πλουραλισμός) δεν μπορεί να θεωρηθεί ως διαπολιτισμικότητα (Δαμανάκης, 1997α). Στην ίδια κατεύθυνση κινείται η Ανδρούσου (2000) υποστηρίζοντας ότι ο όρος «διαπολιτισμικότητα» θέτει ως προαπαιτούμενο οι διαφορετικότητες να έρχονται σε δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ τους.

Η έννοια της διαπολιτισμικότητας προσεγγίζεται με δύο κυρίως τρόπους:

- Σύμφωνα με τον πρώτο, η διαπολιτισμικότητα αποτελεί εργαλείο διαπραγμάτευσης των διαφόρων πολιτισμικών ταυτοτήτων διαμέσου της σχετικοποίησης των αξιών βάση των οποίων οικοδομούνται
- Σύμφωνα με το δεύτερο, η διαπολιτισμικότητα αποτελεί υπέρβαση της ετερότητας, δεν οραματίζεται κοινωνίες που χαρακτηρίζονται από κατακερματισμό, αλλά κοινωνίες δίκαιες, με ίσες ευκαιρίες για όλους, με αξίες και κοινωνική συνοχή (Παπάζογλου, 2008)

Αυτές οι προσεγγίσεις συμπληρώνουν η μία την άλλη και παρουσιάζουν το πλαίσιο που κινείται η διαπολιτισμικότητα, το οποίο είναι η κατανόηση του «Άλλου». Άλλωστε, η διαπολιτισμικότητα επιτυγχάνεται, όταν ο συνομιλητής αντιμετωπίζεται ως ένας πολιτισμικός «Άλλος» (Nishizaka, 1995).

Ως αρχή η διαπολιτισμικότητα ορίζει ότι το σχολείο και η κοινωνία οφείλουν να προσφέρουν στα παιδιά όλων των φυλών, των πολιτισμών και των κοινωνικών τάξεων, ίσες ευκαιρίες. Ως διαδικασία εκφράζει τη διαρκή αλληλεπίδραση και συνεργασία μεταξύ διαφορετικών εθνικών ομάδων αποσκοπώντας στη δημιουργία κοινωνιών που θα διέπονται από την ισονομία, την αλληλοκατανόηση και την αλληλεγγύη. Ως κίνημα προσδοκά στο μετασχηματισμό των εκπαιδευτικών και κοινωνικών θεσμών, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα έκφρασης όλων των ανθρώπων

(ατομικά ή ομαδικά), οι οποίοι συγχρόνως, θα πρέπει να έχουν την υποστήριξη του κράτους για να αναζητήσουν την πολιτισμική τους ταυτότητα, την ελευθερία και την αυτοεκπλήρωσή τους (Δημητριάδου, 2004).

Ο Porcher (1979) υποστηρίζει ότι ο όρος «διαπολιτισμικότητα» χρησιμοποιείται από ερευνητές για την ανάλυση και περιγραφή της πολυπολιτισμικής κατάστασης (αναλυτική διάσταση), αλλά και για τη διαπίστωση των στόχων της διαπολιτισμικής αγωγής (κανονιστική διάσταση).

Σύμφωνα με τον Νικολάου (2005β), ο όρος «διαπολιτισμικότητα» έχει «ταλαιπωρηθεί», ενώ παράλληλα, έχουν πραγματοποιηθεί αρκετές εκπαιδευτικές πολιτικές στο όνομά του, οι οποίες κινούνται από την αφομοίωση έως και την πολιτισμική σχετικότητα. Συνεχίζοντας ο Νικολάου (2005α) υποστηρίζει ότι ο όρος «διαπολιτισμικότητα», όπως τον έχουν χρησιμοποιήσει, παλινδρομεί μεταξύ πολιτισμικού οικουμενισμού και πολιτισμικής σχετικότητας, ενώ ταυτόχρονα, έχει προσεγγίσει τόσο την αφομοιωτική, όσο και τη διαχωριστική – πολυπολιτισμική προσέγγιση.

Στη συνείδηση του κόσμου ως διαπολιτισμικότητα νοείται, λανθασμένα, να ασχολείται κανείς με θέματα ετερότητας και διαχείρισής της. Η διαπολιτισμικότητα αποτελεί έναν από τους πολλούς τρόπους που μπορεί να διαχειριστεί κανείς την πολυπολιτισμικότητα και, βέβαια, δεν ταυτίζεται ούτε με την αφομοίωση, ούτε με τον πολιτισμικό σχετικισμό. Αναφορικά με αυτή την εκτίμηση ο Νικολάου (2000) εκφράζει την άποψη ότι η διαπολιτισμικότητα αναδείχθηκε ως μια επιβεβλημένη αναγκαιότητα, εξαιτίας της μετακίνησης πληθυσμών και της αμφισβήτησης της ηθικής, δημοκρατικής και κοινωνικής νομιμοποίησης των αφομοιωτικών και σχετικιστικών προσεγγίσεων.

Ερευνητές καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η διαπολιτισμικότητα έχει ως προαπαιτούμενο την υπέρβαση της στενής έννοιας «έθνους – κράτους», την εγκατάλειψη των εθνοκεντρικών προτύπων που διαπνέουν τα σχολικά προγράμματα, καθώς και την αποδοχή της πολυπολιτισμικότητας ως θετικής συγκυρίας, αλλά και ως πρόκλησης, ώστε να μετασχηματιστούν τα άτομα και η κοινωνία προς μια κατεύθυνση που θα έχει ως χαρακτηριστικά της την ανεκτικότητα, την αποδοχή του διαφορετικού και την όσμωση από τη συνύπαρξη και συγκατοίκηση ατόμων και ομάδων με πολιτισμικές διαφορές (Νικολάου, 2000).

Κατά τους Κωστούλα – Μακράκη & Μακράκη (2006) η διαπολιτισμικότητα μπορεί να ξεφύγει από το να κωδικοποιεί και να διαχειρίζεται απλά τις εθνοπολιτισμικές διαφορές και τα προβλήματα της πολυπολιτισμικής

πραγματικότητας και είναι εφικτό να προσαρμοστεί στο πλαίσιο μιας κριτικό – αναστοχαστικής αυτογνωσίας, επαναπροσδιορίζοντας τη σχέση του ατόμου με τους «Άλλους» και τη φύση. Συνεπώς, παραπέμπει ευθέως σε επαφή με τις διαφορετικές συλλογικότητες με έντονο πολιτικό χαρακτήρα (Σταμέλος, 2002).

Αρκετοί διατυπώνουν την άποψη ότι ο όρος «διαπολιτισμικότητα» χρησιμοποιείται μόνο σε επίπεδο εκπαίδευσης, ενώ άλλοι κάνουν χρήση του για να προσδιορίσουν εκπαιδευτικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς στόχους (Παλαιολόγου & Ευαγγέλου, 2003). Σύμφωνα με τον Salvadori (1997) η διαπολιτισμικότητα, ειδικότερα στο επίπεδο της μαθησιακής διαδικασίας, αποτελεί αναγκαιότητα που πηγάζει από τις πραγματικές συνθήκες που επικρατούν στην κοινωνία. Άλλωστε, στο πλαίσιο των κοινωνικών ανακατατάξεων και της ανασυγκρότησης του εκπαιδευτικού συστήματος, είναι απαραίτητο να διερευνηθούν παιδαγωγικές πρακτικές που έχουν τη διαπολιτισμικότητα ως κομμάτι της προβληματικής τους (Παπακωνσταντίνου, 1997). Μέχρι τώρα η έννοια της διαπολιτισμικότητας παραμένει ρητορικό σχήμα, καθώς δεν έχουν επέλθει σημαντικές αλλαγές στην εκπαιδευτική πρακτική, παρόλο που έχει αναδειχθεί σε σημαντικό κομμάτι του σύγχρονου παιδαγωγικού λόγου (Κωστούλα – Μακράκη & Μακράκης, 2006).

Στον ελλαδικό χώρο η συζήτηση για τη διαπολιτισμικότητα επικεντρώνεται κατά βάση στις επιστήμες της Αγωγής. Το εύρος της έννοιας της διαπολιτισμικότητας είναι εκτεταμένο και εισέρχεται στα επιστημονικά αντικείμενα της ψυχολογίας, της ηθικής, της ιστορίας, της ανθρωπολογίας, της οικονομίας, των μαθηματικών και της βιολογίας, δηλαδή επιστημονικών αντικειμένων άλλοτε συναφών μεταξύ τους και άλλοτε ετερόκλητων (Νικολάου, 2005β).

Η εκπαίδευση για τη διαπολιτισμικότητα οφείλει να είναι συνυφασμένη με όλη τη διδακτέα ύλη, μολονότι ειδικότερα, η ιστορία και οι κοινωνικές επιστήμες είναι ιδιαίτερα χρήσιμες προς αυτή την κατεύθυνση σε πολυποίκιλα πλαίσια. Για τη διαπολιτισμικότητα αποτελεί πρόκληση η διδασκαλία στους μαθητές τρόπων ανάλυσης των ιστορικών γεγονότων από τη σκοπιά των διάφορων εθνικών ομάδων. Αυτές θα τους επιτρέψουν να διαπιστώνουν την προκατάληψη, να θέτουν σε αμφισβήτηση τις συμβατικές αντιλήψεις, να διερευνούν τις ενδείξεις, να κάνουν αξιολόγηση των επιχειρημάτων και να αναπτύσσουν τεχνικές για την εξισορρόπηση αντικρουόμενων ιδεών (Moore, 2008).

Από τα προηγούμενα καταλήγει κανείς στο συμπέρασμα ότι για την έννοια της διαπολιτισμικότητας δεν υφίσταται ένας κοινά αποδεκτός ορισμός της. Ως έννοια είναι ευρεία, απευθύνεται κυρίως σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες και

εκτείνεται σε πλήθος επιστημονικών αντικειμένων και σχολικών μαθημάτων, γεγονός που αποδεικνύει το σημαντικό ρόλο που είναι ικανή να διαδραματίσει στην εκπαιδευτική και μαθησιακή διαδικασία, εφόσον δημιουργηθούν και αναπτυχθούν οι κατάλληλες συνθήκες προς αυτή την κατεύθυνση.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Aguado, T., & Malik, B. (2001). Cultural diversity and school equality: intercultural education in Spain from a European perspective *Intercultural Education*, 12 (2), 149-161.
- Anthias, F., & Yuval – Davis, N. (1992). *Racialized Boundaries: Race, nation, colour, and class and the anti – racist struggle*, London: Routledge.
- Apter, D. (1977). Political life and cultural pluralism, in M. Tumin & W. Plotch (Ed.) (1977). *Pluralism in a democratic society*, New York: Praeger, 43-64.
- Auernheimer, G. (1996). *Einführung in die interkulturelle Erziehung*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Banks, J. A. (1986). Multicultural Education and its Critics: Britain and the United States, in S. Modgil, G. Verma, K. Mallick, C. Modgil (Ed.) (1986). *Multicultural Education: The Interminable Debate*, London: Falmer Press, 221-232.
- Banks, J. A. (1988). *Multicultural Education. Theory and Practice*, Boston: Allyn and Bacon Inc.
- Banks, J. A. (2004). Multicultural education: characteristics and goals, in J. A. Banks & C. Banks (Ed.) (2004). *Multicultural education: issues and perspectives*, San Francisco: Jossey Bass, 3-30.
- Baranovic, B. (2001). History Textbooks in Post – war Bosnia and Herzegovina *Intercultural Education*, 12 (1), 13-26.
- Batelaan, P., & Van Hoof, C. (1996). Cooperative learning in intercultural education *European Journal of Intercultural Studies*, 7 (3), 5-16.
- Bekerman, Z. (2000). Dialogic directions: conflicts in Israeli / Palestinian education for peace *Intercultural Education*, 11 (1), 41-51.
- Bolton, E. J. (1979). Education in a Multi – racial Society *Trends in Education*, 4, 3-7.
- Boos – Nünning, U. (1987). Modellversuch im Schulbereich, in H. Fuchs & H. Wohlman (Hrsg.) (1987). *Hilfe für Ausländische Kinder und Jugendliche*, Basel.
- Borelli, M., & Hoff, G. (1988). *Interkulturelle Pädagogik im internationalen Vergleich*, Göttingen: Wallstein Verlag.
- Brandt, G. (1986). *The Realization of Anti – Racist Teaching*, London: The Palmer Press.
- Conseil de l'Europe (1987). *L'interculturalisme: de l'idée a la pratique didactique et de la pratique a la théorie*, Strasbourg.

- Coulby, D. (1997). Language and Citizenship in Latvia, Lithuania and Estonia: education and the brinks of warfare *European Journal of Intercultural Studies*, 8 (2), 125-134.
- Council of Europe (1986). *The CDCC's Project No 7: The Education and Cultural Development of Migrants. (Final Report)*, Strasbourg.
- Cushner, K. (1998). International Education from an Intercultural Perspective: An introduction, in K. Cushner (Ed.) (1998). *International Perspectives on Intercultural Education*, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1-13.
- Damanakis, M. (2005). European and intercultural dimension in Greek Education *European Educational Research Journal*, 4 (1), 79-88.
- Dancan, C. (1988). *Pastoral Care: an antiracist / Multicultural Perspective*, Oxford: Blackwell.
- Dragonas, T., Frangoudaki, A., Inglessi, C. (1996). *Beyond One's Own Backyard Intercultural Teacher Education in Europe*, Athens: Nissos.
- Essed, P., & Mullard, C. (1991). *Antirassistische Erziehung*, Felsberg: Migro – Verlag.
- Essinger, H. (1988). Interkultureller Erziehung als antirassistische Erziehung, in G. Pommerin (Hrsg.) (1988). *Und im Ausland sind die Deutsche auch Fremde*, Frankfurt, 58-72.
- Essinger, H. (1990). Interkultureller Erziehung in multiethnischen Gesellschaften *Die Bruecke*, 52, 22-31.
- Faure, E. (Ed.) (1972). *Apprendre à être*, Paris: UNESCO – Fayard.
- Featherstone, M. (1999). Global culture: An introduction, in M. Featherstone (Ed.) (1999). *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity*, London: Sage publications, 1-14.
- Friesenhahn, G. (1988). *Zur Entwicklung Interkultureller Pädagogik*, Berlin: Express Edition.
- Galli, M. (1992). Per un educazione all' alterita, in F. Poletti (Ed.) (1992). *L' educazione interculturale*, Firenze: La Nuova Italia.
- Gay, G. (1985). Why Multicultural Education in Teacher Preparations Programmes *Contemporary Education*, 28, 79-85.
- Gay, G. (2000). *Culturally responsive teaching theory, and practice*, New York: Teachers College Press.
- Ghaffar – Kucher, A. (2006). Assimilation, Integration, or Isolation? (Re) Framing the Education of Immigrants *Current Issues in Comparative Education*, 9 (1), 3-7.

- Gobbo, F. (2000). Religious multiculturalism and intercultural education: reflections on the educational experiences at the Waldensian Collegio della Santa Trinita in Torre Pellice (Italy) *Intercultural Education*, 11 (3), 289-303.
- Grant, C., Sleeter, C., Anderson, J. E. (1993). The literature of Multicultural Education: Review and Analysis, Part II *Educational Studies*, 13, 47-71.
- Greverus, I. M. (1987). *Kultur und Alltagswelt*, München: Beck.
- Gundara, J. (1986). Education for a multicultural society, in J. Gundara, C. Jones, K. Kimberley (Ed.) (1986). *Racism, diversity and education*, Kent: Hodder and Stoughton Educational, 4-27.
- Gundara, J. (1997). The way forward, in D. Coulby, J. Gundara, C. Jones (Ed.) (1997). *Intercultural education. World Yearbook of Education*, London: Kogan Page, 208-211.
- Gundara, J. (2000a). *Interculturalism, Education and Inclusion*, London: Sage Publications.
- Gundara, J. (2000b). Religion, human rights and intercultural education *Intercultural Education*, 11 (2), 127-136.
- Gundara, J. (2003). *Intercultural education: World on the brink*, London: Institute of Education, University of London.
- Hoffman, M. L. (1989). Empathy and Prosocial Activism, in N. Eisenberg, J. Reykowski, E. Staub (Ed.) (1989). *Social and Moral Values – Individual and Societal Perspectives*, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 65-85.
- Hohmann, M. (1983). Interkulturelle Erziehung – Versuch einer Bestands – aufnahme *Ausländerkinder in Schule und Kindergarten*, 4/1983, 4-8.
- Hohmann, M. (1989). Interkulturelle Erziehung, eine Chance für Europa?, in M. Hohmann & H. Reich (Hrsg.) (1989). *Ein Europa für Mehrheiten und Minderheiten. Diskussionen um interkulturelle Erziehung*, New York: Waxmann Münster, 1-32.
- Jackson, R. (2004). Intercultural education and recent European pedagogies of religious education *Intercultural Education*, 5 (1), 2-14.
- Jeffcoate, R. (1984). Ideologies and Multicultural Education, in M. Craft (Ed.) (1984). *Education and Cultural Pluralism*, Sussex: Lewes Falmer Press, 161-187.
- Johansson, H. (1996). Intercultural learning in a multicultural society *European Journal of Intercultural Studies*, 7 (2), 12-15.
- Julian, J. (2000). On religious freedom and civic learning *Intercultural Education*, 11 (2), 137-144.

- Kaplan, A., Abu – Saad, I., Yonah, Y. (2001). Jewish – Arab relations in Israel: perceptions, emotions and attitudes of university students of education (1) *Intercultural Education*, 12 (3), 289-307.
- Krueger – Potratz, M. (1994). *Interkulturelle Erziehung*, Fern Universität Hagen.
- Le Roux, J. (2001). Effective Schooling is Being Culturally Responsive *Intercultural Education*, 12 (1), 41-50.
- Lestinen, L., Petrucijova, J., Spinthourakis, J. A. (2004). *Identity in multicultural and multilingual contexts*, London: London Metropolitan University.
- Liddicoat, A. (2007). The ideology of interculturality in Japanese language – in – education policy *Australian review of Applied Linguistics*, 30 (2), 20.1-20.16.
- Markou, G. (1993). Intercultural Education in Multicultural Greece *European Journal of Intercultural Studies*, 4 (3), 32-43.
- Miles, R. (1984). Realization, in E. Cashmore (Ed.) (1984). *Dictionary of Race and Ethnic Relations*, London: Routledge and Kegan, 223-235.
- Misco, T. (2007). Using Curriculum Deliberation to address Controversial Issues: Developing Holocaust Education Curriculum for Latvian Schools *International Journal of Education Policy & Leadership*, 2 (8), 1-12.
- Moore, J. (2008). The role of Ethnicity in Social Studies Education: Identity and Conflict in a Global Age *Social Studies Research and Practice*, 3 (1), 42-54.
- Mullard, C. (1991). Ein Beitrag zur Antirassistischen Erziehung: Die Gesamtschule, in P. Essed & C. Mullard (Hrsg.) (1991). *Antirassistische Erziehung. Grundlagen und Überlegungen für eine antirassistische Erziehungstheorie*, Felsberg, 45-55.
- Nasalska, E. (2000). German – Polish relations in the historical consciousness of Polish youths *Intercultural Education*, 11 (1), 53-64.
- Nieke, W. (1992). Konzepte Interkulturelle Erziehung. Perspektivwechsel in der Arbeit mit ausländischen Kindern und Jugendlichen, in R. S. Baur, G. Mender, V. Previsic (Hrsg.) (1992). *Interkulturelle Erziehung und Zweisprachigkeit*, Baltmannsweiler: Schneider, 47-70.
- Nieke, W. (1995). *Interkulturelle Erziehung und Bildung*, Opladen: Leske und Budrich.
- Nieto, S. (2004). *Affirming diversity: The sociopolitical context of Multicultural Education*, Amherst: M.A Pearson.
- Nishizaka, A. (1995). The interactive constitution of interculturality: How to be a Japanese with words *Human Studies*, 18, 301-326.
- Onestini, C. (1996). Intercultural education within European Education Programmes *European Journal of Intercultural Studies*, 6 (3), 49-53.

- Park, R. (1914). Racial assimilation in secondary groups with particular reference to the Negro *The American Journal of Sociology*, 19, 606-623.
- Patterson, O. (1977). *Ethnic Chauvinism: The Reactinary Impulse*, New York: Stein and Day.
- Pinxten, R. (1997). IN and ICE as a Means to promote a "New Personhood" in Europe *European Journal of Intercultural Studies*, 8 (2), 151-159.
- Pommerin, G. (1984). Migrantenliteratur und ihre Bedeutung für die Interkulturelle Erziehung *Zielsprache Deutsch*, 3, 154-156.
- Porcher, L. (1979). *Second Council of Europe Teacher Seminar on: the education on migrant children: Intercultural pedagogy in the field*, Strasbourg.
- Porcher, L. (1981). *L'éducation des travailleurs migrants en Europe*, Conseil de l'Europe.
- Porcher, L. (1989). Glanz und Elend des Interkulturellen, in M. Hohmann & H. Reich (Hrsg.) (1989). *Ein Europa für Mehrheiten und Minderheiten. Diskussionen um interkulturelle Erziehung*, New York: Waxmann Münster, 40-43.
- Prenzel, A. (1995). *Pädagogik der Vielfalt*, Opladen: Leske und Budrich.
- Rattansi, A. (1992). Changing the subject? Racism, Culture and education, in J. Donald & A. Rattansi (Ed.) (1992). *Race, Culture and Difference*, London: Sage.
- Reich, H. (1993). Die Entwicklung interkultureller Curricula, in H. Reich & U. Poernbacher (Hrsg.) (1993). *Interkulturelle Didaktiken*, Muenster: Waxmann, 106-118.
- Rey, M. (1996). Between memory and history. A word about intercultural education *European Journal of Intercultural Studies*, 7 (1), 3-10.
- Rist, R. (1978). *The invisible children: School Integration in American society*, Cambridge: Mass Harvard University Press.
- Rodriguez, R. (1982). *Hunger of Memory: The education of R. Rodriguez. An Autobiography*, Boston: Godine D R.
- Roth, H. J. (1998). Zum Wandel des Kulturbegriffs, in E. Apeltauer & E. Glumpler (Hrsg.) (1998). *Interkulturelle Erziehung in Praxis und Theorie. Erziehung zum Babylon*, Baltmannsweiler: Schneider, 163-183.
- Salvadori, R. (1997). The difficulties of interculturalism *European Journal of Intercultural Studies*, 8 (2), 185-191.
- Schweitzer, H. (1994). *Der Mythos vom interkulturellen Lernen*, Muenster / Hamburg: Lit Verlag.

- Singh, B. (1997). What education for a changing multicultural, multiracial Europe? *European Journal of Intercultural Studies*, 8 (3), 279-289.
- Spinthourakis, J. A. (2007). Recognizing and working with multiculturalism: A reflective analysis of a university multicultural education course *The International Journal of Learning*, 14 (5), 67-74.
- Taguieff, P. A. (1999). Die Metamorphosen des Rassismus und die Krise des Antirassismus, in U. Bielefeld (Hrsg.) (1999). *Das Eigene und das Fremde*, Hamburg 221-268.
- Taylor, S., Peplau, L. A, Sears, D. (1994). *Social Psychology*, New Jersey: Prentice Hall.
- Taylor, V. (1997). The Council of Europe and Intercultural Education, in D. Coulby, J. Gundara, C. Jones (Ed.) (1997). *World Yearbook of Education 1997. Intercultural Education*, London: Kogan Page, 56-67.
- Troyna, B. (1985). The Racialization of contemporary education policy, in G. Walford (Ed.) (1985). *Schooling in Turmoil*, Beckenham: Croom Helm, 38-57.
- Trujillo, F. (2002). Towards interculturality through language teaching: Argumentative discourse *Cauce*, 25, 103-119.
- Valchev, R. (1996). Teaching teachers about intercultural education in Bulgaria: Evaluating a seminar *European Journal of Intercultural Studies*, 6 (3), 25-34.
- Vargas, C. M. (2000). Sustainable Development education: Averting or mitigating cultural collision *International Journal of Education Development*, 20 (5), 377-396.
- Vigliante, T. (2007). Social justice through effective antiracism education: a survey of pre – service teachers *Journal of Educational Enquiry*, 7 (1), 103-128.
- Vlachos, E. (1968). *The Assimilation of Greeks in the United States*, Athens: EKEE.
- Von Almen, R. (1988). Terminologie und Darstellung der Migrationen, der gesellschaftlichen Verhältnisse und der interkulturellen Beziehungen, in M. Borelli & G. Hoff (Hrsg.) (1988). *Interkulturelle Pädagogik im Internationalen Vergleich*, Göttingen: Wallstein Verlag, 150-160.
- Zambeta, E. (2000). Religion and national identity in Greek education *Intercultural Education*, 11 (2), 145-155.
- Zubizaretta, M., Sarkis, P., Mascaro, A., Schneider, K., Ortega, F., Munengela, M. (2010). *Interculturality and Solidarity. Sociopolitical Ethics and Social Justice*, 1-7 στο [www.lestonnac.org / cap_general_09 / pdf / fichas2 / aportaciones_en / 2_1aportacion_en.pdf](http://www.lestonnac.org/cap_general_09/pdf/fichas2/aportaciones_en/2_1aportacion_en.pdf), Λήψη: 12/5/2012.

Ελληνική

Banks, J. (1997). Η πολυπολιτισμική εκπαίδευση και οι κριτικές της: Βρετανία και ΗΠΑ, στο S. Modgil, G. Verma, K. Mallick, C. Modgil (επίμ.) (1997). *Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση. Προβληματισμοί – Προοπτικές*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Dietrich, I. (2006). Παιδεία και πολυπολιτισμικότητα – η μεταβολή των αιτημάτων προς τα σχολεία, στο Δ. Χατζηδήμου & Χ. Βιτσιλάκη (επιμ.) (2006). *Το σχολείο στην κοινωνία της πληροφορίας και της πολυπολιτισμικότητας*, Πρακτικά ΙΑ Διεθνούς Συνεδρίου, Ρόδος, 21-23 Οκτωβρίου 2005, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης, 45-60.

Herder, M. (1982). *Λεξικό σχολικής παιδαγωγικής*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

Hubert, R. (1959). *Γενική Παιδαγωγική*, Αθήνα: Κένταυρος.

Parekh, B. (1997). Η έννοια της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης, στο Modgil, S., Verma, G., Mallick, K., Modgil, C. (επιμ.) (1997). *Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση. Προβληματισμοί – Προοπτικές*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Rachels, J. (2010). *Στοιχεία ηθικής φιλοσοφίας*, Αθήνα: Οκτώ.

Αλεξίου, Θ. (2008). Η πολιτική οικονομία της διαπολιτισμικότητας *Θέσεις*, 105, στο http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id, Λήψη: 17/7/2013.

Αναστασιάδης, Π. (2003). Ετερότητα και (εκ)παιδευτική πρακτική *Επιστήμες Αγωγής*, 4, 29-46.

Ανδρούσου, Α. (2000). Διαπολιτισμική διάσταση στην εκπαιδευτική πρακτική, στο Α. Βαφέα (επιμ.) (2000). *Πολύχρωμο σχολείο. Μια εμπειρία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης μέσα από την τέχνη*, Αθήνα: Νήσος, 11-23.

Αράπογλου, Β. (2013). Ταξίδια της θεωρίας στις πόλεις: Ποικιλότητα, κοινωνική δικαιοσύνη και αστική μεταβολή *Επιστήμη και Κοινωνία. Επιθεώρηση πολιτικής και ηθικής θεωρίας*, 30, 151-185.

Ασκούνη, Ν., & Ανδρούσου, Α. (2000). Οι “άλλοι” μαθητές στο σχολείο: από την αφομοίωση των διαφορών στη ‘διαπολιτισμική’ αναζήτηση, στο: *Εθνοπολιτισμικές Διαφορές και Εκπαίδευση*, Τόμος: II, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Αυγέρη, Σ. (2013). Βασικές διδακτικές αρχές μιας διαπολιτισμικής προσέγγισης στο μάθημα της Ιστορίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση *Τα εκπαιδευτικά*, 103-104, 5-20.

Βακαλιός, Θ. (1997). *Το πρόβλημα της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης στη Δυτική Θράκη*, Αθήνα: Gutenberg.

Βασιλείου, Α., & Σταματάκης, Ν. (1992). *Λεξικό Επιστημών του Ανθρώπου*, Αθήνα: Gutenberg.

Γεωργογιάννης, Π. (1999). Μοντέλα εκπαίδευσης μειονοτικών παιδιών και μετακινούμενων πληθυσμών, στο Π. Γεωργογιάννης (επιμ.) (1999). *Θέματα Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης*, Αθήνα: Gutenberg, 45-56.

Γκόβαρης, Χ. (2000α). Διαπολιτισμική εκπαίδευση και το δίλημμα των “πολιτιστικών διαφορών” *Παιδαγωγικός Λόγος*, 3, 23-30.

Γκόβαρης, Χ. (2000β). Διαπολιτισμική εκπαίδευση και αλλοδαποί μαθητές: Παρατηρήσεις για τη δημιουργία μιας σχέσης αντιστοιχίας μεταξύ εκπαιδευτικών στόχων και υποκειμενικών αναγκών μάθησης, στο Ε. Σκούρτου (επιμ.) (2000). *Τετράδια Νάξου. Διγλωσσία*, 17-33.

Γκόβαρης, Χ. (2001). *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*, Αθήνα: Ατραπός.

Γκόβαρης, Χ. (2002α). Συνεργασία μεταξύ παιδαγωγών και αλλοδαπών γονιών στο περιβάλλον του πολυπολιτισμικού νηπιαγωγείου *Σύγχρονο Νηπιαγωγείο*, 26, 18-23.

Γκόβαρης, Χ. (2002β). Η κατανόηση του «ξένου», Προβλήματα και προοπτικές για τη Διαπολιτισμική Αγωγή, στο Μ. Καΐλα, Φ. Καλουβάσης, Ν. Πολεμικός (επίμ.) (2002). *Μύθοι, Μαθηματικά, Πολιτισμοί: Αποσιωπημένες σχέσεις στην εκπαίδευση*, Αθήνα: Ατραπός, 411-427.

Γκότοβος, Α. (1997). Εθνική ταυτότητα και διαπολιτισμική εκπαίδευση *Η Λέσχη των Εκπαιδευτικών*, 19, 23-27.

Γκότοβος, Α. (2002). *Εκπαίδευση και ετερότητα. Ζητήματα Διαπολιτισμικής Παιδαγωγικής*, Αθήνα: Μεταίχμιο.

Γώγου, Λ. (2001). Διαπολιτισμική προσέγγιση και κοινωνική ένταξη, στο συνέδριο “Ελληνική παιδεία και Παγκοσμιοποίηση” της Παιδαγωγικής Εταιρίας Ελλάδος, Ναύπλιο 8-10 Νοεμβρίου 2001 στο www.pee.gr/enall/sin_napl.htm, Λήψη: 10/6/2008.

Δαμανάκης, Μ. (1989). Πολυπολιτισμική – Διαπολιτισμική Αγωγή. Αφετηρία – Στόχοι – Προοπτικές, στο *Παγκόσμιο Συνέδριο Απόδημου Ελληνισμού*, Αθήνα 9-11 Μαρτίου 1989, 76-87.

Δαμανάκης, Μ. (1997α). *Η εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική προσέγγιση*, Αθήνα: Gutenberg.

Δαμανάκης, Μ. (1997β). Ενδογενείς και εξωγενείς δυσκολίες κατά την παραγωγή ενός διαπολιτισμικού προσανατολισμένου διδακτικού υλικού *Τα εκπαιδευτικά*, 66-73.

Δαμανάκης, Μ. (2001). Όρια και αντοχές της διαπολιτισμικής παιδαγωγικής προσέγγισης σε συγκρουσιακές καταστάσεις. Η περίπτωση της Κύπρου, Συνέδριο «*Η διαπολιτισμική εκπαίδευση στην Κύπρο*», Λευκωσία 28-29 Απριλίου 2001, 1-14.

- Δαμανάκης, Μ. (2003). Παιδαγωγικός λόγος και εκπαίδευση των εκπαιδευτικών στην Ελλάδα, στο Α. Χουρδάκης (επιμ.) (2003). *100 χρόνια από την ίδρυση των Διδασκαλείων στην Κρήτη. Από τα Διδασκαλεία Εκπαίδευσης Εκπαιδευτικών στα Διδασκαλεία Μετεκπαίδευσης. Προβληματισμοί για το μέλλον του θεσμού*, Αθήνα: Ατραπός, 175-184.
- Δημητριάδου, Α. (2004). Λίγες σκέψεις για τη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση στην Ελλάδα *Τα Εκπαιδευτικά*, 73-74, 185-189.
- Δημητριάδου, Κ. (2007). Διδακτικές προσεγγίσεις σε μικτές τάξεις στο πλαίσιο φιλολογικών μαθημάτων στο Γυμνάσιο, στα πρακτικά της ημερίδας «*Διδασκαλία και μάθηση στο πολυπολιτισμικό σχολείο: διδακτικές προσεγγίσεις και εκπαιδευτικό υλικό*», Θεσσαλονίκη, 10-11 Δεκεμβρίου, 2007, 37-53.
- Δημητριάδου, Κ., & Ευσταθίου, Μ. (2008). Διδακτικές προσεγγίσεις σε μικτές τάξεις, στον *Οδηγό Επιμόρφωσης: Διαπολιτισμική εκπαίδευση και αγωγή*, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 67-85.
- Δημητρίου, Δ. (2004). Περί δια / πολύ / πολιτισμικότητας και άλλων συναφών *Εκπαιδευτική Κοινότητα*, 74, 1-5.
- Δραγώνα, Θ. (2002). *Η διαπολιτισμική εκπαίδευση*, στο www.e21.gr, Λήψη:16/12/2009.
- Ευαγγελίου – Χαμπέση, Μ., & Δημητρακοπούλου, Β. (2002). Διαπολιτισμική εκπαίδευση και τάξεις υποδοχής, Πρακτικά συνεδρίου Παιδαγωγικού Τμήματος Δ.Ε Πανεπιστημίου Πατρών «*Η Παιδεία στην αυγή του 21^{ου} αιώνα. Ιστορικό – συγκριτικές προσεγγίσεις*», Πάτρα, 4-6 Οκτωβρίου 2002.
- Ευαγγέλου, Ο. (2007). *Διαπολιτισμικά αναλυτικά προγράμματα*, Αθήνα: Τυπωθήτω – Δαρδανός.
- Ζωγράφου, Α. (2003). *Διαπολιτισμική αγωγή στην Ευρώπη και την Ελλάδα*, Αθήνα: Τυπωθήτω – Δαρδανός.
- Κανακίδου, Ε., & Παπαγιάννη, Β. (1998). *Διαπολιτισμική Αγωγή*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Καραγιώργος, Δ. (2000). *Το πρόβλημα και η επίλυση του*, Αθήνα: Σαββάλας.
- Καρακατσάνης, Π. (1998). *Φιλοσοφία της Παιδείας*, Θεσσαλονίκη: Κώδικας.
- Καραμπάτσος, Α. (2000). *Παράγοντες και Εκτιμήσεις Σχολικής Ετοιμότητας*, Αθήνα: Ατραπός.
- Κάτσικας, Χ., & Πολίτου, Ε. (1999). *Τσιγγάνοι – Μειονοτικοί, Παλινοστούντες και Αλλοδαποί στην ελληνική εκπαίδευση: Εκτός «τάξης» το «διαφορετικό»*, Αθήνα: Gutenberg.

- Κεσίδου, Α. (2007). Διδακτικές προσεγγίσεις στο πολυπολιτισμικό σχολείο: αρχές της Διαπολιτισμικής Διδακτικής, στα πρακτικά της ημερίδας «Διδασκαλία και μάθηση στο πολυπολιτισμικό σχολείο: διδακτικές προσεγγίσεις και εκπαιδευτικό υλικό», Θεσσαλονίκη, 10-11 Δεκεμβρίου, 2007, 11-27.
- Κεσίδου, Α. (2008). Διαπολιτισμική εκπαίδευση: μια εισαγωγή, στον *Οδηγό Επιμόρφωσης: Διαπολιτισμική εκπαίδευση και αγωγή*, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 21-36.
- Κούσουλας, Φ. (2005). Διαπολιτισμική αγωγή στο δημοτικό σχολείο: πως την αντιλαμβάνονται οι μαθητές και ο ρόλος της δημιουργικής τους σκέψης, στο 8^ο διεθνές συνέδριο «Διαπολιτισμική Εκπαίδευση και Ελληνικά ως δεύτερη ξένη γλώσσα», Πάτρα, 2005, 1-7.
- Κωνσταντινίδου, Ε. (2007). *Η κατασκευή του έθνους-κράτους ως κράτους πρόνοιας στο λόγο της διαχείρισης της πολιτισμικής διαφοράς στην εκπαίδευση: Η περίπτωση του λόγου της εκπαιδευτικής πολιτικής για τους μετανάστες ως πολιτικής ενσωμάτωσης*, στο web.auth.gr/edlitpened/doc/hmerida/anakoynwsis/konstandinidou.doc, Λήψη:25/4/2008.
- Κωστούλα – Μακράκη, Ν., & Μακράκης, Β. (2006). *Διαπολιτισμικότητα και εκπαίδευση για ένα βιώσιμο μέλλον*, Αθήνα: Προπομπός.
- Λυγίζου, Χ. Ι. (2002). *Διδακτική μεθοδολογία και στοιχεία ψυχοπαιδαγωγικής για το διαγωνισμό του ΑΣΕΠ*, Αθήνα: Σαββάλας.
- Μάγος, Κ. (2002). Ο μακρύς δρόμος της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης *Σύγχρονο Νηπιαγωγείο*, 26, 8-13.
- Μαρκαντωνάτου, Α., & Σαμπάνη, Σ. (2006). Η συμβολή στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού στη διάχυση της διαπολιτισμικότητας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση μέσα από τα νέα προγράμματα σπουδών, στο 1^ο Διεθνές συνέδριο “Λαϊκός πολιτισμός και Εκπαίδευση”, 29 Σεπτεμβρίου – 1 Οκτωβρίου, Βόλος, 1-8.
- Μαρκαντώνης, Ι. (1986). *Παραδόσεις ιστορίας της Παιδείας (Πανεπιστημιακές παραδόσεις)*, Αθήνα: Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Μάρκου, Γ. (1997). *Εισαγωγή στη διαπολιτισμική εκπαίδευση. Ελληνική και διεθνής εμπειρία*, Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Μάρκου, Γ. (1998α). *Προσεγγίσεις της πολυπολιτισμικότητας και η διαπολιτισμική εκπαίδευση – Επιμόρφωση των εκπαιδευτικών*, Αθήνα: ΓΓΛΕ.
- Μάρκου, Γ. (1998β). *Η πολυπολιτισμικότητα της ελληνικής κοινωνίας. Η διαδικασία διεθνοποίησης και η αναγκαιότητα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης*, Αθήνα: ΓΓΛΕ.

- Μάρκου, Γ. (2001). *Εισαγωγή στη διαπολιτισμική εκπαίδευση. Ελληνική και διεθνής εμπειρία*, Αθήνα: Ηλεκτρονικές Τέχνες.
- Μάρκου, Γ. (2004). Η αναγκαιότητα νέων παιδαγωγικών και θεσμικών προσεγγίσεων στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες, στο Θ. Παπακωνσταντίνου & Α. Λαμπράκη – Παγανού (επιμ.) (2004). *Πρόγραμμα Σπουδών και Εκπαιδευτικό Έργο στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, Π.Μ.Σ: Θεωρία, Πράξη και Αξιολόγηση του Εκπαιδευτικού Έργου*, Αθήνα: Τμήμα Φιλοσοφίας Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 89-107.
- Ματσαγγούρας, Η. (2005). *Η σχολική τάξη, θεωρία και πράξη της διδασκαλίας – Χώρος – Ομάδα – Πειθαρχία – Μέθοδος*, Αθήνα: Γρηγόρης.
- Μελά, Λ. (2010). Περί πολυπολιτισμικότητας. Ο διάλογος Τσαρλς Τέϊλορ και Γιούργκεν Χάμπερμας *Αξιολογικά*, 23, 57-71.
- Μηλιγκού, Ε. (2004). Η έννοια της διαπολιτισμικής διάστασης του αναλυτικού προγράμματος, στο Θ. Παπακωνσταντίνου & Α. Λαμπράκη – Παγανού (επιμ.) (2004). *Πρόγραμμα Σπουδών και Εκπαιδευτικό Έργο στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Π.Μ.Σ: Θεωρία, Πράξη και Αξιολόγηση του Εκπαιδευτικού Έργου*, Αθήνα: Τμήμα Φιλοσοφίας Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 109-119.
- Μίλεση, Χ., & Πασχαλιώρη, Β. (2003). Η εκπαιδευτική πολιτική της Γερμανίας, Αγγλίας και Ελλάδος στη διαπολιτισμική εκπαίδευση *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 8, 82-96.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1998). *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας με σχόλια για τη σωστή των λέξεων*, Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Μπενέκος, Δ. (2007). Διαπολιτισμικότητα και κοινωνική ένταξη: το σχολείο ως χώρος συνάντησης πολιτισμών και γλωσσών *Μέντορας*, 10, 43-51.
- Μυλωνά, Ζ. (2005). Διαπολιτισμική Εκπαίδευση: Μια πρόκληση για αλλαγή στην εκπαιδευτική διοίκηση, στην *Επιστημονική Ημερίδα με διεθνή συμμετοχή «Διαπολιτισμική εκπαίδευση και σχολική πραγματικότητα»*, Παράρτημα Μακεδονίας της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος και Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 18 Ιουνίου 2005, 1-14.
- Νικολάου, Γ. (2000). *Ένταξη και εκπαίδευση των αλλοδαπών μαθητών στο δημοτικό σχολείο. Από την «ομοιογένεια» στην πολυπολιτισμικότητα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Νικολάου, Γ. (2005α). Η διαπολιτισμική διδακτική και κοινωνικές αναπαραστάσεις των μαθητών, στην Επιστημονική Ημερίδα με διεθνή συμμετοχή «*Διαπολιτισμική εκπαίδευση και σχολική πραγματικότητα*», Παράρτημα Μακεδονίας της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος και Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 18 Ιουνίου 2005, 1-14.
- Νικολάου, Γ. (2005β). *Διαπολιτισμική Διδακτική. Το νέο περιβάλλον. Βασικές αρχές*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Νικολάου, Γ. (2007α). Ετερότητα και διαπολιτισμική εκπαίδευση μέσα από το πρίσμα της κριτικής θεωρίας: το Σχολείο της Ένταξης *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση*, 9, 79-106.
- Νικολάου, Γ. (2007β). Η διαθεματική αξιοποίηση των αρχών της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης μέσα από το Αναλυτικό πρόγραμμα του Δημοτικού Σχολείου, στο συνέδριο «*Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση και οι προκλήσεις της εποχής μας*», 17-20 Μαΐου 2007, Ιωάννινα: Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, 1173-1185.
- Νικολάου, Γ. (2008). Εκπαιδευτικές πολιτικές διαχείρισης της πολιτισμικής ετερότητας στην Ελλάδα και την Ευρώπη, στο *Οδηγός επιμόρφωσης. Διαπολιτισμική εκπαίδευση και αγωγή*, Θεσσαλονίκη: Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 37-51.
- Νικολούδη, Φ. (2002). Η διαπολιτισμική εκπαίδευση στο νηπιαγωγείο *Σύγχρονο Νηπιαγωγείο*, 26, 14-17.
- Ξωχέλλης, Π. (1985). *Θεμελιώδη προβλήματα της Παιδαγωγικής Επιστήμης*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Ξωχέλλης, Π. (1994). *Η εκπαίδευση στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα* στο Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.) (1994). *Σύγχρονα παγκόσμια προβλήματα και η ευθύνη του επιστήμονα*, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 209-222.
- Παλαιολόγου, Ν., & Ευαγγέλου, Ο. (2003). *Διαπολιτισμική παιδαγωγική. Εκπαιδευτικές, διδακτικές και ψυχολογικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Ατραπός.
- Πανταζής, Β. (1999). Βασικές αρχές της διαπολιτισμικής αγωγής *Τα Εκπαιδευτικά*, 49-50, 156-159.
- Πανταζής, Β. (2003). Μεταρρυθμιστικές παιδαγωγικές αρχές στη διαπολιτισμική παιδαγωγική *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 8, 97-112.
- Παπάζογλου, Ι. (2008). Η διαπολιτισμική εκπαίδευση στο δημοτικό σχολείο *Επιστημονικό Βήμα*, 9, 81-89.

- Παπακωνσταντίνου, Π. (1997). Διαπολιτισμική εκπαίδευση και παιδαγωγικές πρακτικές *Η Λέσχη των Εκπαιδευτικών*, 19, 20-22.
- Παπανούτσος, Ε. (1975). *Η Παιδεία, το μεγάλο μας πρόβλημα*, Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Παπάς, Α. (1985). *Σύγχρονη θεωρία και πράξη της Παιδείας*, Τόμος: Α, Αθήνα: Δελφοί.
- Παπαχρήστος, Κ. (2006). Διαπολιτισμική εκπαίδευση / επιμόρφωση των εκπαιδευτικών: Προτάσεις, στο www.pasok.gr, Λήψη: 23/3/2008.
- Πολίτου, Ε. (1994). Διαπολιτισμική εκπαίδευση: Οι δυνατότητες και τα όρια της *Αντιτετράδια της Εκπαίδευσης*, 30-31, 37-41.
- Πολίτου, Ε. (1999). Η Διαπολιτισμική Εκπαίδευση, στο Γ. Μάρκου (επιμ.) (1999). *Θέματα Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης*, Αθήνα: ΚΕΔΑ, 3-13.
- Σαπουνάς, Α. (2004). Μετανάστευση και Εκπαίδευση: μοντέλα εκπαίδευσης στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες *Τα Εκπαιδευτικά*, 73-74, 185-189.
- Σπινθουράκη, Ι. Α. (2005). Η διαπολιτισμική προσέγγιση: Ο ρόλος του δασκάλου: Μία πρώτη προσέγγιση για την ανάγκη ανάπτυξης της *Επιστημονική Επετηρίδα Αρέθας*, 3, 313-320.
- Σταμέλος, Γ. (2002). Διαπολιτισμικότητα: κριτικές σκέψεις από την πλευρά της (Εκπαιδευτικής) Πολιτικής *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση, ελληνικά ως δεύτερη ή ξένη γλώσσα*, 2, 54-60.
- Στατέρας, Χ. (2002). Διαπολιτισμική εκπαίδευση και διαθεματικότητα *Τα Εκπαιδευτικά*, 63-64, 154-159.
- Σχισμένος, Κ. (2009). Ο ρόλος του θεολόγου εκπαιδευτικού στο διαπολιτισμικό σχολείο *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 15, 94-104.
- Τήλφορ, Τ. (2011). *Πολυπολιτισμικότητα*, Αθήνα: Πόλις.
- Τολούδη, Φ., & Μαλιγκούδη, Χ. (2008). Προαγωγή της διαπολιτισμικότητας κατά τη διδακτική πράξη: Πρακτικές εφαρμογές, στο *Μεθοδολογικός Οδηγός για τη χρήση σχολικών βιβλίων του Γυμνασίου. Η διαπολιτισμική διάσταση στη διδασκαλία*, Θεσσαλονίκη: Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 61-73.
- Τριανταφύλλου – Μαρνέλη, Α. (1997). Εκπαιδευτικές ανταλλαγές και εκπαιδευτική διαδικασία *Η λέσχη των εκπαιδευτικών*, 19, 32-34.
- Τσιάκαλος, Γ. (2000). *Οδηγός αντιρατσιστικής εκπαίδευσης*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Τσιούμης, Κ. (2011). Εκπαιδευτική πολιτική για τη διαπολιτισμική εκπαίδευση στην Ελλάδα, στο Δ. Συρρή (επιμ.) (2009). *Συμβιώνοντας με τη μετανάστευση*, Θεσσαλονίκη: Ιανός, 143-150.

Τσουρέκης, Δ. (1981). *Σύγχρονη Παιδαγωγική. Παιδαγωγικές τάσεις από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα*, Αθήνα: Αυτοέκδοση.

Φώτου, Γ. (2002). *Πολυπολιτισμική εκπαιδευτική πραγματικότητα*, Αθήνα: Έλλην.

Χαλκιώτης, Δ. (1997). Ελλάδα και πολιτισμική ταυτότητα στο σύγχρονο ευρωπαϊκό περιβάλλον. *Διαπολιτισμικές προσεγγίσεις Η Λέσχη των Εκπαιδευτικών*, 19, 34-36.

Χριστιάς, Ι. (1992). *Θεωρία και Μεθοδολογία της Διδασκαλίας*, Αθήνα: Γρηγόρης.